

Уладзіслаў Іваноў / Uladzislaŭ Ivanou

Эўрапейскі гуманітарны ўніверсітэт (Вільня) /

European Humanities University (Vilnius)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1493-0017>

e-mail: uladzislau.ivanou@ehu.lt

Моўны сорам беларусаў (сацыялінгвістычны аналіз)

The linguistic shame in Belarus (a sociolinguistic analysis)

Językowy wstyd Białorusinów (analiza socjolingwistyczna)

Адносіны паміж мовамі, дзяржавамі, культурамі і носьбітамі моваў, моўныя кантакты на ўсіх узроўнях – ад мікра да макраўзроўня – здаўна набываюць разнастайныя формы, канфігурацыі, вядуць як да мірнага суіснаваньня моваў, так і розных канфліктаў, а часам і моўных войнаў. Мовы таксама разьвіваюцца ў залежнасьці ад сацыяльна-палітычных чыннікаў паводле самых разнастайных сцэнароў: становяцца афіцыйнымі, дамінантнымі, маргіналізуюцца, губляюць статус мовы, становячыся дыялектам, а таксама мовы знікаюць, паміраюць. Сацыялінгвістычнае поле сацыяльна-моўных практыкаў носьбітаў мовы ва ўмовах маргіналізацыі, няўпэўненасьці, а часам забароны мовы ахоплівае як гістарычныя, так і сучасныя прыклады (беларуская, украінская, курдзкая, каталёнская, брэтонская, правансальская, эльзаская, хантыйская, мансійская і многія іншыя мовы). У сацыялінгвістыцы вядомыя дасьледаваньні такіх выпадкаў: вывучэньне зьявы моўнай саманянавісьці каталёнцаў (*auto-odi*) зьяўляецца найбольш вядомым і паказальным [Ninyoles 1985: 16–17]. Поле дапаўняецца дасьледаваньнямі маргіналізацыі іншых моваў: брэтонскай [Lainé 1992; Abalain 2000], карсыканскай [Fusina 1981; Moracchini 2005], эльзаскай [Loubière 2020; Denis 2003], курдзкай [Scalbert-Yücel 2017], украінскай [Масенко 2005; Scarr 2017] і шматлікімі іншымі прыкладамі, ахапіць якія ў межах артыкула не бачыцца мажлівым і неабходным. Таксама вядомыя дасьледаваньні беларускай мовы з пункту гледжаньня маргіналізацыі і практыкаў носьбітаў мовы ва ўмовах неспрыяльных: Іван Ласкоў [Ласкоў 2019: 381–382], Ніна Баршчэўская [Баршчэўская 2004], Анатоль Грыцкевіч [Грыцкевіч 2000: 83–91] і іншыя. Асобна варты прыгадаць зборнік *Аняменне*, прысьвечаны гісторыі маргіналізацыі і вынішчэньню беларускай мовы [Аняменне 2000].

Таксама дадзеная тэма дасьледуецца мовазнаўцамі ў сьвятле тэмы тра-сянкі: Генадзь Цыхун [Цыхун 2000: 51–58], Ніна Мячкоўская [Мяч-коўская 2008] ды іншыя дасьледнікі.

Зрэшты, мастацкая літаратура і кінематограф таксама разьвіваюць дадзеную тэму і могуць служыць дапаможным ці ілюстрацыйным матэ-рыялам: так, у беларускай літаратуры яшчэ ў 1915 годзе Максім Гарэцкі ў аповяданьні *Рускі перадаў мутацыі ідэнтычнасьці беларусаў у Расей-скай імперыі*, у тым ліку адмову ад сваёй ідэнтычнасьці і мовы. Пазьней фэномэн “расстралянай літаратуры” ў 30-я гады ХХ ст. пакінуў багатую спадчыну, якая чытаецца таксама праз прызму гонару/сораму белару-саў, у тым ліку за мову. Пасьля Другой сусьветнай вайны ў тэкстах Ларысы Геніюш [Геніюш 1993], Сяргея Грахоўскага [Грахоўскі 2008], Барыса Сачанкі [Сачанка 2017], Васіля Быкава [Быкаў 2002], Зоські Верас [Верас 2013], Ніла Гілевіча [Гілевіч 1993] і многіх іншых пісьмень-нікаў паўстане тэма занябданьня мовы і цураньня беларусамі ўласнай мовы. Асобна варта пазначыць турботы беларускай дыяспары з нагоды занябданьня мовы і нават моўнага сораму [Stukalich 1975: 104–105].

У эўрапейскім кінематографі апошняга часу з пункту погляду ўні-вэрсальнасьці нашай тэмы асабліва актуальным бачыцца фільм *Саам-ская кроў (Sameblood)* рэжысэркі Аманды Кернэл, у якім паказваецца сорам маладой саамкі за сваю культуру, мову і, як яна робіць усё, каб вынішчыць саамскі сьлед і стаць “сапраўднай швэдкай”.

Такім парадкам, у дадзенай працы на аснове шматлікіх між-дысцыплінарных дасьледаваньняў (мовазнаўчых, літаратуразнаўчых, сацыялінгвістычных, а таксама паліталёгічных), праведзеных калегамі як у Беларусі, так і на Захадзе, а таксама на аснове ўласнага дасьледа-ваньня, распачатага ў 2019 годзе, у тым ліку на аснове інтэрвію з нось-біткамі, прапануецца наступны фокус тэмы дасьледаваньня: моўны сорам беларусаў. Бо ў адрозьненне ад каталёнскай зьявы – *auto-odi* – у беларускім выпадку рэдка назіраецца моўная нянавісьць, саманя-навісьць, а хутчэй сорам, няўпэўненасьць. Пры гэтым варта адзначыць, што саманянавісьць прысутнічае ў некаторых беларусаў, беларусак – у прэсе рэгулярна паўстаюць прызнаньні некаторых беларусаў, якія выказваюцца нэгатыўна пра беларускую мову і часта агучваецца няна-вісьць [Беларуская вясярка... 2020]. У ХХ-м ст. найбольш сымптамат-ычным прыкладам беларускага моўнага сораму зьяўляецца гісторыя беларускай савецкай дзяячкі Надзеі Грэкавай, якая саромелася бела-рускасць і зьмяніла свае прозьвішча з Грэк на Грэкаву. Падчас ейнага старшынства ў Вярхоўным Савеце БССР былі ўнесеныя такія зьмены беларусафобскага кшталту, як зьзначваньне назвы беларускай сталіцы (Менск стаў Мінскам), немілагучнае для дзяячкі слова “злучайцеся” бы-ло заменена на “яднайцеся” ці нават “еднайцеся”, а слова “вобласьць”, якое нагадвала ёй “воблу” пачало пісацца пэўны час без прыстаўной “в” [Лепешаў 2002: 58–59].

То бок сорам можа выступаць як этап, які папярэднічае саманянавісьці. Тым ня менш калектыўнай моўнай (сама)нянавісьці ў Беларусі пакуль не канстатуецца. Да ўсяго інтэрвію, якія вядуцца мною з 2019 г. і да сёньня яшчэ не завершаныя, выкрываюць пераважна тэму моўнага сораму. 43 з 49 рэспандэнтаў / рэспандэнтак самі назвалі свае адчуваньні як сорам.

Таму ў межах артыкула прапаную азначыць, што ёсьць моўны сорам. Моўны сорам – гэта працэс маргіналізацыі, нелаяльнасьці, прыніжэньня, паступовай як індывідуальнай, так і калектыўнай адмовы ад беларускай мовы на карысьць расейскай мовы ва ўмовах дамінаваньня расейскай мовы. У фокус дасьледаваньня трапляюць наступныя элемэнты: паходжаньне і распаўсюджваньне моўнага сораму і ягоныя шматлікія як індывідуальныя, так і калектыўныя праявы як у гістарычным вымярэньні (пераважна ў XX-м ст.), так і цяпер у XXI-м ст. Напрыклад, моўны сорам можа праяўляцца ў такой зьяве, як зьмена назваў местаў і прозьвішчаў на карысьць расейскіх вэрсіяў. Так, Менск быў перайменаваны ў Мінск у 1939 г. з чыста ідэалягічнай, русіфікацыйнай прычыны, бо беларуская вэрсія Менск была непрыгожая з расейскага пункту гледжаньня і з боку Камуністычнай партыі БССР і СССР. Дрыса стала Верхнядзвінскам па той жа самай прычыне. Назвы дзясяткаў іншых местаў, мястэчак і вёсак былі зрусіфікаваныя па той жа прычыне. Іншы прыклад – маштабная зьмена прозьвішчаў беларусамі – зьява, якая назіраецца і ў незалежны пэрыяд: многія беларусы саромяцца ўласных імёнаў і прозьвішчаў у транслітараваным варыянце зь беларускай мовы, аддаючы перавагу больш вядомай, звычайнай, а часам, як вынікае з інтэрвію, “больш высакароднай і эстэтычнай” транслітарацыі з мовы расейскай. На калектыўным і нават сусьветным узроўні моўны сорам выяўляецца ў тым, што беларуская антрапанімія і тапанімія часта перадаюцца на ангельскую, французскую ды іншыя мовы праз пасярэдніцтва расейскай і радзей польскай моваў. Бязьдзейнасьць афіцыйнай моўнай палітыкі і самапрэзэнтацыя, заснаваная на замежных мове і бачаньні сьвету, таксама можна патлумачыць зьявай моўнага сораму. Таксама маюцца на ўвазе такія індывідуальныя праявы, як сорам за свой беларускі акцэнт, кпіны з уласнай мовы, часам нават нежаданьне мець адрас на дамэне .by і стварэньне электроннай пошты на дамэне .ru, бо “гэта прэстыжна, вядома” і пад. На ўзроўні дзяржаўным, калектыўным зьява моўнага сораму праяўляецца, напрыклад, у няўпэўненасьці, бязьдзейнасьці ў сфэры транслітарацыі назваў уласных, у пашпартнай русіфікацыі, у нэгатыўных выказваньнях афіцыйных палітыкаў наконт беларускай мовы, культуры, акцэнту і пад. Зрэшты, цікавае гэндарнае вымярэньне ўзбагаціла дасьледаваньне. У выніку інтэрвію, а таксама падчас аналізу літаратуры (І. Ласкоў) прыклад беларускіх мужчынаў савецкага пэрыяду, якія праходзілі вайсковую службу на прасторах СССР, а не БССР, прыўносіць дадатковыя доказы зьявы і тлумачэньні моўнага сораму беларусаў [Ласкоў]

2019: 381–382]. Усе апытаныя мужчыны, якія за савецкім часам служылі ў Расеі, Сярэдняй Азіі, прыгадваюць частыя кпіны, насмешкі ў іх бок з-за іх беларускага акцэнта, мовы, што дадаткова выклікала развіццё моўнага сораму. Да звычайнай дзедаўшчыны часта дадаваліся кпіны, звязаныя з паходжаннем. Часта мужчыны па вяртанні ў Беларусь стараліся сачыць за сваёй мовай і вымаўляць словы на ўзор расейскай мовы. Такі моўны сорам таксама прысутнічаў сярод беларусаў і заставаўся не дасьледаваным сацыялінгвістамі, мовазнаўцамі. У дасьледаваньні якраз плянуецца запоўніць гэтую лякуну.

Мэта дасьледаваньня: прапануецца растлумачыць фэномэн моўнага сораму, які падтрымліваецца бязьдзейнай ці сумысьля аднабаковай афіцыйнай моўнай палітыкай. Акрамя таго, важна прааналізаваць гістарычны досвед падобных выпадкаў (выпадкі ўкраінскай і каталёнскай моваў), каб лепш зразумець лёгіку моўнай нелаяльнасьці і распаўсюджваньня моўнага сораму, і мажліва прадухіліць падобныя тэндэнцыі ў будучыні, як у Беларусі, так і ў іншых краінах.

Канцэптуальная аснова: дасьледаваньне будзецца на аснове наступных канцэпцыяў:

Першы важны панятак падчас аналізу – *глёталітыка*, то бок сукупнасьць практыкаў, уплываў дзяржавы, а таксама іншых уладных актараў на мову, што дазваляе лепей зразумець фэномэн моўнага сораму, а часам і моўнай нянавісьці, якая паўстае ў сытуацыі дамінаваньня і маргіналізацыі. Панятак *глёталітыка* ўведзены ў сацыялінгвістыку французскімі дасьледнікамі Люі Геспэнам і Жанам-Батыстам Марсэлезі [Guespin et Marcellesi 1986]. Гэтая канцэпцыя дазваляе паўней уключыць у аналіз і растлумачыць палітычнае вымярэньне ў развіцці любой мовы.

Моўная (сама)нянавісьць ці *auto-odi* [Ninyoles 1985: 16–17], панятак прапанаваны Рафаэлем Люісам Нініёлесам, выкарыстаны ў артыкуле ў якасьці адпраўной кропкі для разважаньняў пра стан маргіналізацыі беларускай мовы. Але ў працы мы паступова адыходзім ад панятку моўнай (сама)нянавісьці і пераходзім да панятку моўнага сораму. Дзякуючы канцэпту *auto-odi* паўстаў панятак моўны сорам.

Моўны сорам – панятак, які я прапаную выкарыстоўваць замест панятку моўнай нянавісьці, паколькі ў Беларусі ў большасьці выпадкаў канстатуецца пераважна сорам. Панятак *моўны сорам* больш дакладны, бо ён дамінуе ў аналізе дыскурсаў, у аналізе ўспамінаў, а таксама ў адказах рэспандэнтаў падчас інтэрвію. Да ўсяго моўны сорам – гэта панятак, які паўстае на ўзроўні самавызначэньня. Моўны сорам варта разглядаць як вынік нэгатыўнай моўнай палітыкі, рэпрэсіяў, траўмы, якія зьведалі беларусы ў межах Расейскай, а пазьней Савецкай імперыі. Панятак да ўсяго добра тлумачыць зь гістарычнага пункту гледжаньня прычыны цяперашняй маргіналізацыі беларускамоўных, а таксама нявызначанасьць ці залежнасьць афіцыйных беларускіх элітаў і іх расейска-арыентаванай палітыкі.

Моўная небяспека – важны сацыялінгвістычны канцэпт, які часам выкарыстоўваецца ў працы. Я выкарыстоўваю тут вэрсію моўнай небяспекі, прапанаваную Люі-Жанам Кальвэ: “Пад моўнай небяспекай падразумяваецца такая сытуацыя, калі носьбіты мовы лічаць сваю мову малакаштоўнай, нязначнай і імкнучца да іншай больш прэстыжнай мовы, мадэлі, якой, праўда, не валодаюць” [Calvet 1993: 50].

У артыкуле таксама сустракаецца канцэпт *глётафобія*, як тэрмін для азначэньня скрайняй формы і стадыі моўнай дыскрымінацыі, лінгвацыду [Blanchet 2016].

Лінгвацыд – панятак, які ў сацыялінгвістыцы азначае мэтанакіраванае вынішчэньне маргінальнай мовы на карысьць іншай, звычайна прэстыжнай мовы [Hassanpour 2000: 33–39].

Зрэшты, *беларусафобія* ў працы выкарыстоўваецца пераважна ў вузкім сэнсе страху, нянавісьці да беларускай мовы, а не да беларусаў і беларускай культуры наагул.

Мэтадалягічная база: Дасьледаваньне заснавана на *аналізе літаратурных тэкстаў* беларускіх аўтараў, у якіх паўстае тэма моўнага цураньня, сораму (Янка Купала, М. Гарэцкі, Кузьма Чорны, Л. Геніюш, В. Быкаў, Б. Сачанка, І. Ласкоў, Сьвятлана Алексіевіч і многія іншыя), а таксама на *аналізе працаў мовазнаўцаў*, якія не мінімізавалі палітычнага, ідэалягічнага ўплыву на мову (Л. Геспэн, Ж.-Б. Марсэлезі, Р. Л. Нініёлес, Л.-Ж. Кальвэ, Ян Станкевіч, Іван Лепешаў, Юрась Бушлякоў, Н. Баршчэўская, Н. Мячкоўская, Вінцук Вячорка, Зьміцер Саўка і інш.).

Акрамя таго ў працу ўключаны *аналіз выступаў* грамадзкіх дзеячоў (напрыклад, выказваньні прэзыдэнта Аляксандра Лукашэнкі з 1994 па 2019 гады аб беларускай мове).

Параўнаньне таксама выкарыстоўваецца ў якасьці мэтаду, каб даведацца, як сытуацыя моўнага сораму адносна роднай мовы ў Беларусі адрозніваецца ад сытуацыі, якая назіраецца ва Ўкраіне (і зь гістарычнага пункту гледжаньня сытуацыя параўноўваецца з каталёнскім выпадкам).

Зрэшты, у аналіз уключаныя элементы *якасных ці паглыбленых інтэрвію*, распачатых у 2019 годзе і не завершаных на дадзены момант. На аснове завершаных інтэрвію ў 2021 годзе плянуецца іншы артыкул, прысьвечаны гендарнаму зрэзу моўнага сораму беларусаў. У дадзеным артыкуле зь гендарным зрэзам пытаньня можна азнаёміцца часткова. Маюцца на ўвазе інтэрвію зь беларускімі мужчынамі, якія за савецкім часам праходзілі вайсковую службу не ў БССР, а ў РСФСР і савецкіх рэспубліках Сярэдняй Азіі. І якія падчас службы зьведалі практыкі насьмешак, кпінаў зь беларускіх акцэнтаў, словаў, мовы, што ў далейшым паўплывала на моўны і часам нацыянальны сорам рэспандэнтаў.

Да гісторыі пытаньня

У 2000 г. Таварыства беларускай мовы імя Францыска Скарыны надрукавала зборнік пад назвай *Аняменне, хроніка вынішчэньня беларус-*

кай мовы [Аняменне 2000], у якім дзясяткі аўтараў – пісьменьнікі, правазнаўцы, мовазнаўцы, палітыкі, гісторыкі, дыпляматы, сьвятары – апісалі і прааналізавалі паходжаньне беларусафобіі (асабліва ў дачыненьні да мовы), глётафобіі, пачынаючы з XVII стагодзьдзя і да сёньняшняга дня. Цяперашні моўны стан беларуса дасьледнікамі быў названы не як сорам, не як нянавісьць, а як моўнае аняменьне, то бок завяршальная стадыя глётафобіі. Назва кнігі мэтафарычная, не выключаецца рызыка выміраньня мовы, хаця, трэба пазначыць, дваццаць гадоў пасля публікацыі зборніка беларуская мова ўсё яшчэ існуе і ня стала мёртвай мовай. Тым ня менш, засьцерагальнае пасланьне зборніка за 2000 год дасюль мае сэнс, бо русіфікацыя грамадства працягваецца, вясковае насельніцтва скарачаецца, а разам з ім і натуральнае поле беларускай мовы.

Таксама ў прыгаданым зборніку цікавым зьяўляецца міждысцыплінарны падыход у трактоўцы маргіналізацыі беларускай мовы. У працы падаецца адпраўная кропка для разуменьня цяперашняга стану мовы – 1696 год, як пачатак глётафобіі ў дачыненьні да беларускай мовы, зьявы, якая прайшла праз такія стадыі, як забарона мовы, паступовая маргіналізацыя, узьнікненьне моўнай няўпэўненасьці, сораму і нават нянавісьці. У 1696 г. беларуская мова згубіла статус дзяржаўнай мовы Вялікага Княства Літоўскага, саступіўшы месца польскай мове. Потым за Расейскай імперыяй і за савецкім часам маргіналізацыя і нават забарона беларускай мовы працягваліся (некаторыя гісторыкі кажуць пра лінгвацыд [Грыцкевіч 2000: 17–19]): у 1839 г. казанні і службы па-беларуску забаронены; у 1864 г. паводле пастановы Міністэрства адукацыі Расейскай імперыі скалярам забаранялася размаўляць па-беларуску ў сьценах навучальняў. У 1867 г. царскія ўлады забаранілі выдаваць кнігі па-беларуску. У XX-м ст. беларускамоўныя школы былі зачыненыя міністарскім загадам на беларускіх землях, якія ўваходзілі ў склад Польшчы. У савецкай Беларусі ў канцы 20-х гадоў XX стагодзьдзя Язэп Сталін спыніў беларусізацыю. З 29 па 30 кастрычніка 1937 г. савецкія ўлады расстралялі ў Менску больш за 100 (у тым ліку 22 пісьменьнікі) асобаў беларускай культуры, абвінавачаных у буржуазным нацыяналізме. З 1939 году ва ўсіх Аўтаномных Рэспубліках СССР абавязковым было вывучэньне расейскай мовы. З 1958 году згодна з пастановай Міністэрства адукацыі СССР, дзеці небеларускіх сем'яў і жаўнеры былі вызваленыя ад вывучэньня беларускай мовы. Нарэшце, да гэтых датаў трэба дадаць 1933 і 1957 гады – гады беларускіх рэформаў, якія праводзіліся камуністамі, калі мова была фактычна зрусіфікаваная.

Такім парадкам, з канца XVII ст. да канца XX ст. беларусы жылі пад уладай іншых краінаў ва ўмовах іншамоўнасьці, і іх родная мова часта была маргіналізаваная і прэзэнтавалася як дыялект, а часам і зусім як нешта лішняе. Гэта тлумачыць, чаму сёньня ў незалежнай Беларусі эліты працягваюць ня ведаць, баяцца і/ці саромецца беларускай мовы. Рэпрэсійная і траўматычная гісторыя беларусаў і іх мовы тлумачыць су-

часны фэномэн моўнага сораму. Пры гэтым аналіз рэпрэсіўнай і траўматычнай гісторыі беларусаў можа дапамагчы лепш зразумець генэзіс праблемы, аднавіць іх і тым самым яшчэ раз прыцягнуць увагу да невядомай тэмы ў беларускай гуманістыцы – моўнага сораму беларусаў.

Моўны сорам праз прызму мастацкай літаратуры

Ужо на пачатку XX стагодзьдзя беларуская мастацкая літаратура, якая папярэднічала навуковым дасьледаваньням у галіне сацыялінгвістыкі, апісала сытуацыю маргіналізацыі беларускай мовы і разьвіцьцё зьявы моўнага сораму сярод беларусаў. Клясыкі літаратуры сталі першымі, хто зафіксаваў і апісаў гэты фэномэн, бо ў пачатку XX стагодзьдзя не было ні беларускай дзяржавы, ні беларускай самастойнай навукі, ні сацыялінгвістыкі. Таму пісьменьніцтва першым апісала праблему за царскім і потым бальшавіцкім часам, захаваўшы багаты матэрыял для пазьнейшай навукі, у тым ліку сацыялінгвістыкі. У гэтай падчастцы я коратка падам асноўных аўтараў, якія разглядалі пытаньне моўнага сораму і як ён праяўляўся. На самой справе існуе значна больш літаратурных тэкстаў на тэму, што цікавіць нас. Мы абмяжуемся сьціслым аглядам і аналізам.

Так, Янка Купала, адзін з бацькоў сучаснай беларускай літаратуры, у сваёй п'есе *Тутэйшыя* ахапіў праблему маргіналізацыі беларусаў у Расейскай імперыі. Ён пасьпяхова прадэманстраваў, як царская палітыка русіфікацыі навучыла беларусаў не любіць сваю мову і пачала адвучаць іх ад роднай мовы. У выніку царскай калянізатарскай палітыкі беларуская мова ў XIX–XX стст. часта называлася дыялектам ці *наречіем*, часткай расейскай мовы ці радзей польскай. Купалава назва “тутэйшыя” выкарыстоўваецца між іншым і для абазначэньня асобы, пазбаўленай нацыянальнага пачуцьця і гонару за свае паходжаньне, мову, бо тутэйшыя ня ведаюць, як назвацца самім і назваць сваю мову.

Іншы клясык Максім Гарэцкі ў аповесьці *Ціхая плынь* (1917–1918) паказаў, як у царскія часы настаўнікі каралі шкаляроў, якія размаўлялі па-беларуску ў школе, вешаючы біркі на вінаватых, каб напалохаць іншых і паказаць, што чакае тых, хто ня можа размаўляць на расейскай, адзінай “культурнай мове” [Гарэцкі 2016: 445–448]. Яшчэ раней – у 1915 годзе – пісьменьнік напісаў сымбалічнае важнае і насычанае апавяданьне *Рускі*, у якім паказаў беларускага селяніна, які ў шпіталі называў сябе рускім. Потым у савецкія часы пісьменьнік адзначыў, што нічога не зьмянілася для беларусаў, іх культуры і мовы: беларусы працягвалі саромецца і спрабавалі пазбавіцца ад свайго акцэнта, каб перайсьці на расейскую мову, вымаўляць словы, як жыхары Расеі, а яшчэ лепей Масквы.

У сваёй паэзіі, а таксама ва ўспамінах *Споведзь* [Геніюш 1993] пра гады, праведзеныя ў гулагу, Ларыса Геніюш таксама апісала татальную русіфікацыю савецкага беларускага грамадства.

Зоська Верас, беларуская пісьменьніца зь Вільні, у сваіх успамінах апісала моўны сорам беларусаў, якія цураюцца роднай мовы, усё менш і менш пішуць па-беларуску, а ў самой БССР нідзе не адшукаць паштоўкі па-беларуску [Верас 2013].

Пасьля Другой сусьветнай вайны індустрыялізацыя і ўрбанізацыя ў Савецкай Беларусі працягнуліся. А разам з імі і русіфікацыя, а таксама такі фэномэн, як “сена на асфальце”, апісаны літаратурна ў 1966 годзе пісьменьнікам Міхасём Стральцовым [Стральцоў 1966]. Літаральна падразумяваецца жыцьцё вясковага беларуса ў месьце, беларуса ў расейскамоўным асяродку. Вобраз “сена на асфальце” паўстае, як нешта нечаканае, недарэчнае, сьмешнае і занадтае ў месьце. Самі беларусы, асабліва беларускамоўныя, выглядаюць гэтак жа недарэчна і сьмешна ў месьце, як сена на асфальце.

Такім парадкам, літаратура, нягледзячы на ціск і палітычны кантроль, заставалася ў гістарычнай пэрспэктыве ці не адзінай сілай, якая артыкулявала і разважала над праблемай зьнікненьня мовы альбо ейнай маргіналізацыі. Таксама некаторыя сучасныя расейскамоўныя пісьменьнікі краіны выказваюцца на гэтую тэму: так, С. Алексіевіч часта заяўляе цяпер пра маргіналізаваную беларускую мову, зьневажаную дыктатарскім рэжымам [Алексіевіч 2019].

Гендарны аспект моўнага сораму беларусаў

Новае вымярэнне – гендарнае – у тэме моўнага сораму паўстала дзякуючы крытычным заўвагам беларускага і якуцкага пісьменьніка і этноляга Івана Ласкова [Ласкоў 2019: 381–382]. У сваіх артыкулах, напісаных у 80-я гады мінулага стагодзьдзя, пісьменьнік падаў цікавы мужчынскі досвед зьявы моўнага сораму, паўсталага ў выніку праходжаньня вайскавай службы. Вядома, што любое войска, у тым ліку савецкае, зьяўляецца моцнай татальнай інстытуцыяй і асноўным агентам дарослай сацыялізацыі, у прыватнасьці мужчынаў. Да ўсяго войска служыла лябараторыяй русіфікацыі мужчынскага насельніцтва і савецкая армія зусім не спрыяла ўмацаваньню нацыянальнай ідэнтычнасьці народаў розных рэспублікаў, а пераважна адной савецка-расейскай і расейскамоўнай ідэнтычнасьці. Як сьведчаць рэспандэнты ў інтэрвію і як заўважае І. Ласкоў, цягам двух гадоў пад сьцягам удалечыні ад радзімы многія маладыя беларускія мужчыны зьведвалі дадатковую дзедаўшчыну, насьмешкі і здзекі праз свае беларускія прозьвішчы, акцэнт, словы, а часам і мову. У выніку на радзіму часта вярталіся новыя людзі, якія саромеліся беларускай мовы, паходжаньня і імкнуліся стаць якаснымі расейскамоўнымі асобамі.

Варта дадаць і гістарычную прызму гендарнага перакруту ў разьвіцьці моўнага сораму, асабліва сярод беларускіх мужчынаў XIX–XX стст.: ужо згаданы вышэй пісьменьнік М. Гарэцкі [Гарэцкі 1995] пісаў пра падобную тэндэнцыю ў Расейскай імперыі і пра асаблівае стаўленьне да прызваных у войска іншародцаў.

Такім парадкам, інтэрвіяваньне мужчынаў, якія служылі за савецкім часам, працягваецца і якасна дапаўняе тэму дасьледаваньня.

Моўны сорам на прыкладзе выступаў А. Лукашэнкі

З самага пачатку выбараў у 1994 годзе прэзыдэнт абраў расейскую мову галоўнай мовай дыктатуры. Пасьля правядзеньня рэфэрэндуму і вяртаньня расейскай мовы ў якасьці дзяржаўнай нароўні зь беларускай мовай, А. Лукашэнка, які паходзіць з савецкай і, адпаведна, расейскамоўнай эліты, адразу ж адкінуў беларускую мову з публічнага поля. На самым пачатку кар’еры прэзыдэнт ня вельмі добра размаўляў па-расейску, ён гаварыў на вядомай трасянцы. І тым ня менш, у 1994 г. ён заявіў: “У сьвеце існуюць толькі дзьве вялікія мовы – расейская і ангельская” [Лукашэнка 1994: 1]. Беларускае мова не належала для беларускага прэзыдэнта да катэгорыі вялікіх. Прэзыдэнт агучыў уласны моўны сорам і амаль узаконіў яго. У выніку беларуская мова засталася мовай маргінальнай і мінімальнай: яна вывучаецца ў школе, яна гучыць у некаторых тэатрах і мэтро, яна асацыюецца для ўлады з апазыцыяй.

Аналіз выступаў прэзыдэнта наконт беларускай мовы за 26 гадоў пры ўладзе можна рэзюмаваць наступным чынам: беларуская мова – другасная мова, учорашняя мова, мова сельскай мясцовасьці, мова меншасьці і апазыцыі. Аднак, пачынаючы з 2014 году, А. Лукашэнка паступова пачаў шкадаваць аб маргіналізацыі беларускай мовы і сьцьвярджаць адваротнае – раптам беларуская мова стала “сэрцам нацыі” [Лукашэнка 2019]. Несумненна, геапалітычныя зьмены ў рэгіёне – расейска-ўкраінская вайна – паўплывала на прэзыдэнта. З 2014 году, калі Расея акупавала Крым, мы можам бачыць паступовую моўную прабеларускасьць прэзыдэнта. Адказваючы ў 2015 годзе на крытыку аб заняпадзе мовы, А. Лукашэнка заявіў, што ён не нясе адказнасьці за гэта: “гэта не я, ведаеце, не я. Я атрымаў у спадчыну такую краіну і ад такой сітуацыі. <...> Усе пытанні да Машэрава” [Лукашэнка 2015].

Кульмінацыяй станоўчай дэкларацыі прэзыдэнта ў дачыненні да беларускай мовы стала інтэрвію ў 2019 годзе, калі ў папулісцкай форме ён выказаўся на карысьць прынцыповага двухмоўя: “Калі нехта хоча згубіць розум, ён згубіць расейскую мову. Калі нехта хоча згубіць свае сэрца, ён згубіць беларускую мову” [Лукашэнка 2019].

Не зважаючы на пэўны адыход прэзыдэнта ад моўнага сораму да хутчэй моўнага гонару, часам здараюцца старыя выкіды: так, увесну 2019 году А. Лукашэнка раптам не спадабалася дарожнае табло па-беларусу “Хуткасны рэжым”, загадаў перакласьці яго на расейскую мову, бо турысты з Расеі не разумеюць пасланьня [Лукашэнка 2019].

Якімі б ні былі выказваньні прэзыдэнта наконт беларускай мовы, рэчаіснасьць сьведчыць усё адно на карысьць моўнага сораму: у краіне дасюль няма ні беларускамоўнага ўнівэрсытэту, ні школы. Вясковыя і месячачковыя школы пераводзяцца на расейскую мову. У краіне няма

ніводнага тэлеканалу, ані кінатэатра па-беларуску. Уся кінэматаграфічная прадукцыя дублюецца па-расейску для беларусаў у Маскве. Моладзь ня вельмі добра разумее беларускую мову і часта чытае клясыку беларускай літаратуры на расейскай мове. Ідэал савецкага камунізму – грамадства з адной расейскай мовай, як мовай сьветлай будучыні, паступова рэалізуецца ў Беларусі А. Лукашэнкі.

Параўнаўчая пэрспэктыва (на прыкладзе беларускай і ўкраінскай моваў)

Як вынікае з дасьледаваньня аб саманянавісьці, ці *auto-odi*, сярод каталёнцаў, зьява моўнай варожасьці і сораму вядомая чалавецтву здаўна: Р.Л. Нініёлес спасылаецца на аналягічную зьяву, вядомую жыдоўскай культуры ў Сярэднявеччы, калі эўрапейскія жыды цураліся і адмаўляліся ад сваёй мовы, культуры [Garabato et Colonna 2016: 16–17]. Таксама можна дапусьціць, што многія зьніклыя мовы сутыкаліся з падобнай зьявай напярэдадні канчатковага зьнікненьня. Так, гісторыкі мовы і этнолягі, якія займаюцца захаваньнем нубійскіх моваў, на прыкладзе нованубійскай мовы Эгіпту і Судану, рэканструявалі схему зьнікненьня мовы: моўны сорам пазначаецца як пагражальны паказальнік на шляху да зьнікненьня мовы [Zaki 2020].

Акрамя таго, важна адзначыць, што моўная нянавісьць – гэта адкрыты моўны канфлікт, тады як моўны сорам – гэта заўсёды прыхаваны, таму нябачны канфлікт. Гэты нюанс важны ў разуменьні адрозьненьняў паміж беларускім і ўкраінскім выпадкам.

Моўны сорам беларусаў можна параўнаць з украінскай сытуацыяй: абедзьве мовы зьведалі падобны досьвед маргіналізацыі ў Расейскай імперыі, а пазьней і ў СССР. Украінцам таксама вядомыя моўны сорам і моўная нянавісьць. Праўда, украінскі выпадак адрозьніваўся і ўскладняўся вялікім супрацівам украінцаў расейскай і савецкай моўнай палітыцы. А таму часта прыклад украінскай мовы суадносны з каталёнскай сытуацыяй: ва Ўкраіне выразна вымалёўваўся і моўны сорам, і моўная нянавісьць. У зьвязку з гэтым расейска-ўкраінская вайна, распачатая ў 2014 годзе Расеяй, зьяўляецца якраз доказам распаўсюджанасьці моўнай варожасьці і моўнага канфлікту на ўсходзе Ўкраіны. Безумоўна, тут пераважаюць вонкавыя геапалітычныя і гістарычныя чыньнікі – Расея. Моўная палітыка ў аўтарытарным рэжыме заўсёды зьяўляецца геапалітычнай стратэгіяй. Расея напярэдадні вайны часта выказвала занепакоенасьць станам расейскай мовы ва Ўкраіне. Падчас распаўсюджваньня нэгатыўнага іміджу Ўкраіны выкарыстоўваліся ня толькі расейскамоўнае насельніцтва Крыму і Данбасу, але і ўкраінцы, якія адчувалі няўпэўненасьць у сваёй ідэнтычнасьці, моўны сорам ці нават нянавісьць да ўкраінскай мовы. Такім парадкам, мова вайны, альбо мова, якая апісвае вайну, адштурхоўваецца ад базавых і часьцяком жартлівых, кплівых стэрэатапыў (кшталту *бульбаш*, *хахол*, *маскаль*), але па хуткім часе ў выніку канфлікту, вайны і актыўнага задзейнічання

мовы нянавісьці пазначаныя вышэй стэрэатыпы становяцца агрэсіўнымі, крыўднымі (так, *бульбаш* становіцца *дранікам*, *хахол* – *бандэрам*, *бандэрнёй*, *правасэкам*, *маскаль* становіцца *русамірам*, *пуцінякам*, *русацяпам*, *кацапам* і пад.). Слоўная, а шырэй гледзячы моўная вольніца вядзе ці спрыяе развязаўню ня толькі языкоў, але і ваенных канфліктаў [Іваноў 2018: 258–259].

Пры гэтым моўны сорам, як зьява часта схаваная, вымагае веданьня кантэксту – яна не даступная ўсім, яна не “чытаецца” чужынцамі. Напрыклад, неабходна ведаць гісторыю Беларусі, каб зразумець, як і чаму Менск стаў Мінскам у 1939 годзе і чаму некаторыя беларусы ў пашпарце пішуцца, як *Ivanou*, а некаторыя, як *Ivanov*. Як дэманструе ўкраінскі прыклад, падчас вайны альбо грамадзянскай вайны, а таксама падчас эканамічнай крызы, моўны сорам можа перарасьці ў нянавісьць, адкрытую і лёгка пазнавальную ўсімі зьяву. Ахвярамі моўнай саманянавісьці звычайна становяцца людзі, якія ненавідзяць сваю культуру, мову, паходжаньне і не атаясамліваюць сябе з культурай, мовай, у якой яны нарадзіліся. Такім парадкам, яны знаходзяць іншую культуру, іншую мову да атаясамленьня. У кантэксьце расейска-ўкраінскай вайны ў некарэктнай мове па-ўкраінску такіх людзей называюць *ватнікі*. Сацыялінгвістычныя экспэдыцыі па Беларусі прапаноўваюць і беларускі аналяг зьявы, але зноў жа ён ахоплівае ўзровень некарэктнай мовы ці мовы нянавісьці – *дранікі* [Іваноў 2018: 258–259]. Слова *дранікі* сустракаецца ў гутарковай мове ў значэньні млявых, безыніцыятыўных, на ўсё згодных людзей [Гарбацкі 2020].

Радыкалізацыю ўкраінскага выпадку можна растлумачыць моўнай палітыкай як Расеі, так і Ўкраіны, але таксама ўмяшаньнем Расеі (у гэтых краінах, адпаведна, расейская і ўкраінская мовы зьяўляюцца адзінымі дзяржаўнымі мовамі). У той час як у Беларусі афіцыйна існуюць дзьве дзяржаўныя мовы – беларуская і расейская, і таму афіцыйна поля для радыкалізацыі не існуе ці, прынамсі, яно замарожанае і моўны сорам беларусаў не ператвараецца ў нянавісьць. Гэта таксама зьвязана з тым, што аўтарытарызм замарожвае канфлікты і не дазваляе ім разьвівацца. У выніку канфлікт ня можа быць вырашаны і можа вярнуцца на паверхню пазьней. І нават калі беларуская мова змаргіналізаваная ў Беларусі, а расейская мова дамінуе, у краіне афіцыйна прызнаецца двухмоўе, што зьніжае радыкалізм, замарожвае пераход ад сорама да нянавісьці.

Заканчэньне

Зьява моўнага сорама беларусаў фіксуецца з часоў Расейскай імперыі. Аднак асабліва яна актывізавалася і праявілася ў выніку савецкай маргіналізацыі беларусаў і іх мовы, што вынікала з ідэалу КПСС аб зьліцьці нацыяў і моваў, а таксама з таго, што ў беларусаў не было ўласнай дзяржавы і насельніцтва ў XX-м ст. было гвалтоўна русіфікаванае. Набыцьцё дзяржаўнага досьведу ў 1918 годзе, потым псэўда-

дзяржаўнага досьведу ў СССР і, нарэшце, рэальнай незалежнасьці ў 1991 годзе не спыніла рэпрэсіўных і траўматычных практыкаў у дачыненні да беларускай мовы. Сацыялінгвістычны аналіз гісторыі беларускай мовы дазваляе канстатаваць, што беларускую мову цягам стагодзьдзяў ставілі пад сумнеў, маргіналізавалі, забаранялі, стыгматызавалі (яе называлі “простым дыялектам”, “штучнай мовай”, “новай мовай”, “недамовай”, “непэрспэктывнай мовай”), што ў сваю чаргу сфармавала комплекс, сорам ці нават нянавісьць да яе ў саміх носьбітаў. У незалежны пэрыяд афіцыйная моўная палітыка ня выправіла хібаў папярэдніх практыкаў і зьява моўнага сораму працягвае сілкавацца і падтрымлівацца нэгатыўнымі выказваньнямі прэзыдэнта і наагул расейскамоўнымі і расейскацэнтрычнымі ўладамі і элітамі краіны. Цікава адзначыць, што фэномэн моўнага сораму ахоплівае да ўсяго беларусаў Летувы і Польшчы, якія таксама саромяцца, цураюцца беларускай мовы і пераходзяць на польскую, летувіскую, а часам нават і расейскую мовы, на якіх размаўляць лічыцца прэстыжна і ня так сорамна, як па-беларуску.

Пры гэтым беларускі выпадак цікавы тым, што пакуль што адрозьніваецца ад узгаданага ў працы каталёнскага фэномэну (сама)нянавісьці – пакуль што беларусам уласьцівы хутчэй моўны сорам. Але не выключаецца, што ў пэрспэктыве мы зьведаем зьяву, падобную да *auto-odi*. Бо моўны сорам – гэта частка зьявы саманянавісьці, да якой можна перайсьці ў адсутнасьць усякай моўнай палітыкі па падтрымцы беларускай мовы.

Такім парадкам, моўны сорам, а таксама ягонае падтрымка ці, наадварот, мінімізацыя абумоўленыя цэлай сэрыяй чыннікаў: тып палітычнага рэжыму, тып моўнай палітыкі, палітычная культура, гістарычны досьвед, геапалітычны чыннік і г. д. Пры гэтым відавочна адно – для ліквідацыі ці мінімізацыі зьявы моўнага сораму неабходныя палітычная воля і дэмакратычная падтрымка культуры і мовы ў кантэксце такіх палітык, як пазытыўная дыскрымінацыя або сапраўднае двухмоўе.

Бібліяграфія

- Anâmenne, z hronikî zniščènnâ belaruskaj movy*. 2000. Vil'na: Gudas [Аняменне, з хронікі знішчэння беларускай мовы. 2000. Вільня: Gudas].
- Abalain Hervé. 2000. *Histoire de la langue bretonne*. Editions Jean-Paul Gisserot.
- Aleksievič S'vâtlana. 2019. *Dzâdy pavînny sys'ci*. Pol'skae Radyë. 11 traŭnâ 2019 [Алексіевіч Сьвятлана. 2019. *Дзяды павінны сысьці*. Польскае Радые. 11 траўня 2019] [online] <http://archiwum.radyjo.net/4/91/Artykul/419676> [доступ: 20.04.2020].
- Auto-odi. La "haine de soi" en sociolinguistique*. 2016. Red. A. Garabato, R. Colonna, Paris: L'Harmattan.
- Barščëŭskaâ Nîna. 2004. *Belaruskâ èmigracyâ – abaronca rodnae movy*, Varšava: Varšaŭski Unîversitèt [Баршчэўская Ніна. 2004. *Беларуская эміграцыя – абаронца роднае мовы*, Варшава: Варшаўскі Універсітэт].

- Belaruskaâ vâslârka: Â što, stanu bol'sh sčaslivaj, kalî pačnu razmaïlâc' na belaruskaj? Kamû âna patrêbnââ?* [Беларуская вясярка: Я што, стану больш шчаслівай, калі пачну размаўляць на беларускай? Каму яна патрэбная? [online] <https://nn.by/?c=ar&i=252445> [доступ : 26.05.2020]].
- Blanchet Philippe. 2016. *Discriminations: combattre la glottophobie*. Paris: Textuel.
- Букаў Васіль. 2002. *Доўгая дарога дадому*. Мінск: Кніга [Букаў Васіль. 2002. *Доўгая дарога дадому*. Мінск: Кніга].
- Calvet Louis-Jean. 1993. *La sociolinguistique*. Paris: Editions PUF, coll. "Que sais-je".
- Цыхун Генадзь. 2000. *Krêalizavany pradukt: Trasânka âk pradmet lingvistyčnaga dasledavannâ*. "Arche-Skaryna" № 6: 51–58 [Цыхун Генадзь. 2000. *Крэалізаваны прадукт: Трасянка як прадмет лінгвістычнага даследавання*. "Arche-Skaryna" № 6: 51–58].
- Denis Marie-Noële. 2003. *Le dialecte alsacien : état des lieux*. "Ethnologie française", 3 (Vol. 33): 363–371.
- Fusina Jacques et Etori Fernand. 1981. *Langue corse, incertitudes et Paris*. Ajaccio: Scola Corsa.
- Gavoryc' Radyë VYZVALEN'NE...* 2020. Praga: Radyë Svabodnaâ Ęŭropa / Radyë Svaboda [Гаворыць Радыё ВЫЗВАЛЕНЬНЕ... 2020. Прага: Радыё Свабодная Эўропа / Радыё Свабода].
- Garbacki Ŭladzïslaŭ. 2020. *Ępoħa poz'nâga Lukašënkî i rasejska-ŭkraïnskaâ vajna ŭ move vicebskih belarusaj*. "Arche" 2020, 4 studzenâ [Гарбацкі Ŭладзіслаў. 2020. *Эпоха позняга Лукашэнка і расейска-ўкраінская вайна ў мове віцебскіх беларусаў*. "Arche" 2020, 4 студзеня [online] <https://gazeta.arche.by/article/294.html> [доступ: 26.05.2020]].
- Garëcki Maksim. *Ruski* [Гарэцкі Максім. *Рускі*] [online] https://knihi.com/Maksim_Harecki/Ruski.html [доступ : 26.04.2020].
- Garëcki Maksim. 2016. *Tvory. Zalataâ kaleksyâ belaruskaj litaratury, tom 12*, Minsk: Mastackaâ litaratura [Гарэцкі Максім. 2016. *Творы. Залатая калекцыя беларускай літаратуры, том 12*, Мінск: Мастацкая літаратура].
- Geniŭš Larysa. 1993. *Sprovedz'*. Minsk: Mastackaâ litaratura [Геніюш Ларыса. 1993. *Споведзь*. Мінск: Мастацкая літаратура].
- Gilevič Nil. 1993. *Âk ne spynič' uzyhodu sonca...* Mensk: Navuka i Tëhnikâ [Гілевiч Ніл. 1993. *Як не спыніць узыходу сонца...* Менск: Навука і Тэхніка].
- Grahoŭski Sârgej. 2008. *Zona tayčannâ*. Minsk: Mastackaâ litaratura [Грахоўскі Сяргей. 2008. *Зона маўчання*. Мінск: Мастацкая літаратура].
- Gryckevič Anatol'. 2000. *Zanâpad belaruskaj movy ŭ Belaruska-Litoŭskim gaspadarstve ŭ 18 stagodzdzî*. U: *Anâtenne, z hronikî zniščënnâ belaruskaj movy*. Vil'nâ, Gudas: 17–19 [Грыцкевіч Анатоль. 2000. *Заняпад беларускай мовы ў Беларуска-Літоўскім гаспадарстве ў 18 стагоддзі*. У: *Аняменне, з хронікі знішчэння беларускай мовы*. Вільня, Gudas: 17–19].
- Gryckevič Anatol'. 2000. *Lingvacyd, abo zniščënnë movy*. U: *Anâtenne, z hronikî zniščënnâ belaruskaj movy*. Vil'nâ, Gudas: 83–91 [Грыцкевіч Анатоль. 2000. *Лінгвацыд, або знішчэнне мовы*. У: *Аняменне, з хронікі знішчэння беларускай мовы*, Вільня, Gudas: 83–91].
- Guespin Louis et Marcellesi Jean-Baptiste. 1986. *Pour la glottopolitique*. "Langages", n° 83: 5–34.
- Hassanpour Amir. 2000. *The politics of A-political Linguistics: Linguists and Linguicide*. In: *Rights to Language: Equity, Power, and Education*. Red. R. Phillipon. Routledge.
- Іваноў Уладзіслаў. 2018. *Âk mova rëague na rasejska-ŭkraïnskuŭ vajnu (palitalâgičnyâ i sacyâlingvistyčnyâ зайvagi)*. "Ідеолігія і Політыка" № 3(11): 258–259 [Іваноў Уладзіслаў. 2018. *Як мова рэагуе на расейска-ўкраінскую вайну (паліталігiчныя і сацыялінгвістычныя заўвагі)*. "Ідеолігія і Політыка" № 3(11): 258–259].

- Lainé Noël. 1992. *Le Droit à la parole: Quel avenir pour la langue bretonne ?* FeniXX.
- Laskoŭ Ivan. 2019. *Vybranyâ tvory*. Minsk: Belaruskâ navuka [Ласкоў Іван. 2019. *Выбраныя творы*. Мінск: Беларуская навука].
- Lepešaŭ Ivan. 2002. *Sučasnaâ belaruskâ literaturnaâ mova: sprêčnyâ pytannî*. Grodna: GrDU [Лепешаў Іван. 2002. *Сучасная беларуская літаратурная мова: спрэчныя пытанні*. Гродна: ГрДУ].
- Loubière Timothée. *L'Alsacien fait de la résistance* [online] <http://prod-cuej.u-strasbg.fr/mini-sites/traces/articles/la-langue-des-mechants-nazise> [доступ : 26.04.2020].
- Lukašenko A. 2019. *Vopros âzyka u nas rešen raz i navsegda* [Лукашэнко А. 2019. *Вопрос языка у нас решен раз и навсегда* [online] <https://www.belta.by/president/view/lukashenko-vopros-jazyka-u-nas-reshen-raz-i-navsegda-369474-2019/> [доступ: 20.05.2020]].
- Lukašenka aburyŭsâ belaruskamoŭnymi darožnymi znakami. 2019. "Radyë Svaboda" [Лукашэнка абурываецца беларускамоўнымі дарожнымі знакамі. 2019. "Радые Свабода"] [online] <https://www.svaboda.org/a/29891311.html> [доступ: 20.05.2020].
- Lukašenko Aleksandr. 1994. *Iz vystupeniâ na sessii Gomel'skogo gorsoveta*. "Narodnaâ gazeta" 1994, 1 s'pežnâ [Лукашэнко Александр. 1994. *Из выступления на сессии Гомельского горсовета*. "Народная газета", 1994, 1 сьнежня].
- Lukašenka – pra belaruskui movu: Gëta ne â, pytannî – da Mašërava. 2015. "Euroradio.fm" [Лукашэнка – пра беларускую мову: Гэта не я, пытанні – да Машэрава. 2015. "Euroradio.fm"] [online] <https://euroradio.fm/lukashenka-pra-belaruskuyu-mo-vu-geta-ne-ya-pytanni-da-masherava> [доступ: 20.05.2020].
- Mâčkoŭskaâ Nîna. 2008. *Movy i kul'tura Belarusi: narysy*. Minsk: Prava i èkanomika [Мячкоўская Ніна. 2008. *Мовы і культура Беларусі : нарысы*. Мінск: Права і эканоміка].
- Moracchini Georges. 2005. *Aspects de la situation sociolinguistique de la Corse. Les apports de l'Enquête Famille*. "Langage et société", 2 (n° 112): 9–32.
- Ninyoles Rafael Lluís. 1985. *Conflicte lingüístic valencià : substitució lingüística i ideologies diglòssiques*. Valence: Eliseu Climent.
- Sačanka Barys. 2017. *Vybranyâ tvory*. Minsk: Belaruskâ navuka [Сачанка Барыс. 2017. *Выбраныя творы*. Мінск: Беларуская навука].
- Scalbert-Yücel Clémence. 2017. *Guerre, état d'urgence, droits culturels et linguistiques kurdés bafoués. Retour sur le pluralisme selon l'AKP*. "Mouvements" 2 (n° 90): 101–108.
- Scarr Francis. 2017. *Language and war in contemporary Ukraine* [online] <http://seenewperspectives.iir.cz/2017/10/19/language-and-war-in-contemporary-ukraine> [доступ: 15 траўня 2020].
- Stral'coŭ Mihas'. 1966. *Sena na asfal'ce*. Minsk: Mastackâ literatura [Стральцоў Міхась. 1966. *Сена на асфальце*. Мінск: Мастацкая літаратура].
- Stukalich Jury. 1975. *We Will Overcome!* New York: Kreceuski Foundation.
- Ukrajins'ka mowa u XX storiczci: istorija lingwoydu. 2005. Red. Ł. Masenko. Kyjiw: Wydawnuczuj dim "Kujewo-Mohylans'ka akademija" [Українська мова у ХХ сторіччі: історія лінгвоциду. 2005. Ред. Л. Масенко. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія»].
- Veras Zos'ka. 2013. *Â romnú ŭsë*. Garodnâ: Garadzenskaâ bibliâtëka [Верас Зоська. 2013. *Я помню ўсё*. Гародня: Гарадзенская бібліятэка].
- Zaki Menna, *Loin de leur terre, les Nubiens rêvent de redonner vie à leur langue* [online] <https://www.courrier-picard.fr/id85057/article/2020-04-23/loin-de-leur-terre-les-nubiens-revent-de-redonner-vie-leur-langue> [доступ : 26.04.2020].

ABSTRACT: The article analyzes the phenomenon of linguistic shame among Belarusians from the sociolinguistic point of view. The topic is new in Belarusian socio-

linguistics and linguistics in general, as it was previously was considered mainly as a mere marginalization of the language. The study of linguistic shame is based mainly on Belarusian material: analysis of works by Belarusian writers who described the phenomenon before linguists, analysis of the Belarusian president's discourse on the Belarusian language and interviews with Belarusian men who served in the Soviet-era army. The interview reveals an interesting gender aspect of the phenomenon of linguistic shame: for the first time the Soviet army is analyzed as an additional structure that imposed shame on Belarusian men for their language and culture. Also, the study is based on external experiences of this phenomenon: for example, the well-known phenomenon of *auto-odi* or linguistic hate of oneself of Catalans or linguistic shame of Ukrainians.

KEYWORDS: linguistic shame, auto-odi, language policies, gender aspect of linguistic shame, Belarusian language, linguistic insecurity, Russification.

STRESZCZENIE: W artykule poddano analizie zjawisko wstydu językowego wśród Białorusinów w aspekcie socjolingwistycznym. Jest to zagadnienie nowe zarówno w socjolingwistyce jak i językoznawstwie. Wcześniej zjawisko to traktowano jako marginalizację języka. Badanie wstydu językowego opiera się głównie na materiale białoruskim: analizie utworów pisarzy białoruskich, którzy wcześniej niż lingwiści dostrzegali problem, analizie dyskursu prezydenta Białorusi dotyczącego języka białoruskiego i wywiadach z Białorusinami, którzy służyli w wojsku w okresie istnienia ZSRR. Wywiady dokładnie ukazują także interesujący genderowy aspekt zjawiska wstydu językowego: po raz pierwszy analizie poddano wojsko radzieckie jako dodatkową strukturę, która wzbudzała wśród Białorusinów poczucie wstydu do języka ojczystego i kultury. Badanie oparto także na zewnętrznym doświadczeniu podobnego zjawiska: na przykład znany fenomen auto-odi, czy językowej nienawiści Katalończyków i wstydu językowego Ukraińców.

SŁOWA KLUCZOWE: Wstyd językowy, auto-odi, polityka językowa, genderowy aspekt wstydu językowego, język białoruski, niebezpieczeństwo językowe, rusyfikacja.

РЭЗІЮМЭ: У артыкуле аналізуецца зьява моўнага сораму сярод беларусаў з сацыялінгвістычнага пункту гледжання. Тэма новая ў беларускай сацыялінгвістыцы і мовазнаўстве наагул, бо раней тэма разглядалася пераважна як проста маргіналізацыя мовы. Дасьледаваньне моўнага сораму базуецца пераважна на беларускім матэрыяле: аналіз твораў беларускіх пісьменьнікаў, якія апісвалі зьяву раней за лінгвістаў, аналіз дыскурсу прэзыдэнта Беларусі аб беларускай мове і інтэрвію зь беларускімі мужчынамі, якія служылі ў войску за савецкім часам. Інтэрвію якраз раскрываюць цікавы гандарны аспект зьявы моўнага сораму: упершыню аналізуецца савецкае войска як дадатковая структура, якая навязвала беларускім мужчынам сорам да сваёй мовы і культуры. Таксама дасьледаваньне абпіраецца на вонкавы досьвед падобнай зьявы: напрыклад, вядомы фэномэн *auto-odi* ці моўнай саманянавісьці каталёнцаў ды моўны сорам украінцаў.

КЛЮЧАВЫЯ СЛОВЫ: моўны сорам, auto-odi, моўная палітыка, гандарны аспект моўнага сораму, беларуская мова, моўная небясьпека, русіфікацыя